

HALMOS KÁROLY

A csőd intézményének rövid története

A csőd a világban elterjedt értelemben a fizetéképtelen adós elleni, a vagyona erejéig terjedő általános végrehajtás. E jogi intézmény a piactisztítás fontos eszköze. Magyarországon 1991 előtt a csődöt a reformkortól kezdve törvényileg (a neoabszolútizmus korában rendeletileg) szabályozták. A korabeli csődjog azért nem definiálta külön a magáncsődöt, mert az a csőd alapesete volt. A régi csődjog az államosításokkal kiürült. Az 1991. évi csődtörvény fogalmilag elhagyta a nemzetközi és az azzal összhangban volt hazai történeti értelmezést.*

Journal of Economics Literature (JEL) kód: N43, N44.

E rövid összefoglaló célja, hogy egy mai vitához szóljon hozzá. Újra és újra megjelenik a sajtóban és a vitákban az úgynevezett magáncsőd intézményének kérdése. Inkább azok hallatják a hangjukat, akik bevezetését kívánják, az ellenoldal érvei kevésbé tűnnek elő. A hozzászólás szándéka az, hogy tudatosítsa a vitához hozzászóló vagy hozzászólni kívánó felekben, hogy a csőd egy intézmény, s mint ilyennek – tetszik, nem tetszik – története van (mely történetnek adott esetben a felejtés is része). Nem kíván ez az írás állást foglalni abban a kérdésben, hogy legyen-e magáncsőd Magyarországon. Egyrészt egy intézmény bevezetése végső soron politikai kérdés, és e sorok írójának – ha messziről is – volt alkalma észlelni, miként öltenek magukra különböző kezdeményezések az akaratképzés folyamatában egyénileg esetleg senki által sem szándékolt alakot. Másrészt az intézményeknek – hogy úgy fogalmazzunk – szelleme van, tehát nem azonosak a rájuk vonatkozó jogszabályokkal.¹ Ennek megfelelően nem lehetünk biztosak abban, hogy más jog-

* Részletesebb változata megjelent a Valóság című folyóirat 2012. áprilisi számában. Köszönöm Kocsis Zsolt László megjegyzéseit. A dolgozat elkészítésekor kéziratukat (Kocsis–Kocsisné [2008]) még nem ismertem. A tévedések az enyémek. A csődök történeti kutatásában Bácskai Vera, Kövér György, Gajáry István és Kemény Mária segítségét köszönöm.

A tanulmányban az idézeteket a jelenleg érvényes helyesírás szerint közöljük – a szerkesztő.

¹ Ez a módszertani individualizmust valló közgazdákknak nyilván szörnyen hangzik. Hivatkozhatom a kulturális sajátosságokra, de főként arra, hogy egy-egy jogszabály hatását számos egyéb jogszabály, mondhatni a jogrend befolyásolja.

rendszerekben kidolgozott szabályokat a magyar jogrendbe átültetve ugyanazt a hatást váltanák ki.²

A téma személyes indítékairól csak annyit, hogy a csőd fogalmával vállalkozástörténeti érdeklődésem révén ismerkedtem meg, és művelődéstörténeti jelentőségét volt alkalmam kibontani. Úgy adódott, hogy egy alkalommal egy közgazdász kollégámmal folytattam eszmecserét e tárgyban, és észleltem, hogy a csőd fogalma kapcsán nem ugyanabban a malomban örölkünk. Kíváncsi voltam a felfogásbeli eltérés okára, s kiderült, hogy a történészek a régi (1949 előtti) joganyagból merített csődfogalma nem egyezik a mai jogrend csődfogalmával. A tisztázás érdekében jelen írás előbb a hagyományos magyar csődjogi fejlődést tekinti át, majd az államosítások utáni jogi fejlődés feltárása alapján rámutat a folytonosság megszakításának következményeire, a magyar jogfejlődés sajátos különútjára. Nem foglalkozom kifejezetten az úgynevezett magáncsőd kérdésével, de remélem, hogy a kérdés háttere így is világosabb lesz.

A hagyományos magyar csődjog fejlődése

A (hajdani) jogtudomány kifejezésével élve a „csődeljárás egy úgynevezett generális végrehajtás a vagyonbukott adós ellen az összes csődhitelező javára, amelynek célja az adós vagyonának felosztása a hitelezők között” (*Vadas–Weltner* (szerk.) [1949] 280. o.). Az idézett meghatározásból talán csak a közadós kifejezés hiányzik. Az idézet keletkezésének idején még érvényes 1881. évi XVII. törvénycikk³ ugyanis úgy fogalmaz, hogy a „csődnitítás joghatálya kiterjed a közadósra – vagyonbukottak – végrehajtás alá vonható összes vagyonára”.⁴ A csőd szubsztantív meghatározása eszerint: közadós elleni végrehajtási eljárás. Bár a csődjog elvei talán a legjobban átfogó történeti kialakulásukban érthetők meg, ez a rövid írás nem kíván foglalkozni a csődügy egyetemes történetével.⁵ Annyit azonban érdemes kiemelni, hogy a „19. századi liberális csődjog a régi kereskedői-patricius felfogásból indult ki, amely ugyanolyan *capitis deminutiót* látott az üzleti bukásban, mint a régi lovagi idők a megfutamodásban” (*Horváth* [2006] 484. o.).⁶ Ezzel szemben Magyarországon egy még régebbi elv alapján nem a hitelezők kielégítése volt a legfőbb cél. Tekintettel arra, hogy a vagyon fő formája a földbirtok volt, „a földbirtokos család kezében próbálta megtartani a földet” (uo. 478. o.). A csődeljárás a jóhiszemű adósra vonatkozó eljárás, a vétkes, gondatlan vagy csaló (például egyes hitelezőivel összejátszó) adósokat más (esetleg büntető-) eljárás is fenyegette.⁷

² Például más országok magáncsőd-szabályozására (vö. *Györi* [2009]).

³ 1881. évi XVII. törvénycikk, csődtörvény, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5974>.

⁴ A gondolatjelek közötti beszúrásra azért volt szükség, mert a büntetőjog a „közadós” fogalma helyett a „vagyonbukottét” ismerte.

⁵ Rövid és tartalmas áttekintést nyújt e tekintetben: *Horváth* [2006], illetve *Juhász* [2009], régebbi áttekintés: *Herczegh* [1894] 6–17. o., illetve *Török* [1992].

⁶ A *capitis deminutio* a teljes jogképesség megváltozását jelentette. A római jogban a *capitis deminutio maximát* elszenvedőtől a szabad állapotát (*status libertatis*) vonták meg, ami egyben vagyonának, de tartozásainak az elvesztését is jelentette.

⁷ A római jogban például ilyen volt a megtámadási kereset (*actio Pauliana*).

A végrehajtás intézménye már régóta része volt a magyarországi joganyagának, de a csőd mint ennek generális formája, nem. Ez nem jelentette azt, hogy a csőd fogalma ismeretlen lett volna. Bár Magyarországon a II. József által hatályba léptetett osztrák általános csődtörvény csak rövid ideig élt (és az erdélyi viszonyokat egy 1772. évi udvari leirat szabályozta), sok szabálya tovább érvényesült a bírói gyakorlatban (*Horváth* [2006] 478. o.). A előzmények között említendő az 1792. évi XVII. törvénycikk.⁸ A jogalkotás apró lépései közé tartozott – a 1807. évi XII. törvénycikk⁹ alapján – a hamis bukás büntetése, illetve az aránylagos kielégítés szokásjogi elvévé válása (uo. 478–479. o.). Fontos részlet, hogy e törvénycikk alapján a hamis bukottra nemcsak büntetőeljárás jelentett fenyegetést, hanem az is, hogy megvonják tőle a gyakorlat és szokás szerinti kedvezményeket – örök kötelezettségben marad, vagyis nem vonatkoztatják rá azt az elvet, hogy csak aktív vagyona mértékéig felel (2. paragrafus). Fontos szemléleti változást hozott „pénzbeli elmarasztalást magokban foglaló bírói ítéletek végrehajtása módjáról” szóló 1836. évi XV. törvénycikk.¹⁰ A törvény a vagyont értékeléséről úgy rendelkezik, hogy a „nyertes Fél nem a marasztaltnak vagyona becsár szerinti általadása útján, hanem készpénzben elégitessék ki”, illetve hogy a vagyont becsár szerinti értékelése árverés útján állapítandó meg (1. paragrafus).

Az 1839/40. évi országgyűlés a váltó- és kereskedelmi törvényekkel együtt megalkotta a csődületről szóló 1840. évi XXII. törvénycikket.¹¹ A csődtörvény a német csődeljárást vette át. Formalizálta az ügymenetet a maga peres eljárásrendjével, de egyben áttekinthetőbbé is tette (*Magyar* [2007] 213. o.). A törvény alkotói kivédtek azt az igényt, hogy a különböző jogállású adósok ellen saját bíróságuk folytassa le az eljárást. A csődeljárás jóval rövidebb lett, hiszen korábban a hitelezőket csak a kamatokból fizették. Eltöröltek sok feudális jogból eredő formális kibúvót (*sequestrum*,¹² moratórium stb.).

Az első csődtörvény idején a *csőd* szó mai jelentésében még nem terjedt el.¹³ A törvény címében a „csődület” kifejezést mint magyar szakszót a törvényhozó még értelmezendőnek vélte (a latin szakszóként megadott *concursum* a *concursum creditorum* rövidülése). A közadós egyszerűen azt jelentette, hogy az adósnak több hitelezője is volt. Szabályozott eljárásra azért volt szükség, hogy a tulajdon- és vagyontbiztonság érdekében az adós és hitelezői, illetve a hitelezők egymás közötti viszonyában bizonyos alapelveket fektessen le. Ezek az elvek a végrehajtási eljárásban a személyek kö-

⁸ 1792. évi XVII. törvénycikk hogyan lehessen az örökös tartományok váltó-törvényszékeinek s bíróságainak ítéleteit, melyeknek valaki magát önként alá vetette, végrehajtani? <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4967>.

⁹ 1807. évi XII. törvénycikk a csalárd bukások büntetéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5037>.

¹⁰ 1836. évi XV. törvénycikk a pénzbeli elmarasztalást magokban foglaló bírói ítéletek végrehajtása módjáról. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5160>.

¹¹ 1840. évi XXII. törvénycikk a csődületről (Concurs) <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5218>. (Vö. *Messinger* [1898] 798–802. o.).

¹² A *sequestrum* a vagyont letétbe vagy zár alá helyezését jelenti. A csődjog szempontjából az a fontos, hogy a vagyont ne lehessen önként zár alá venni.

¹³ Vö. *Szily* [1999] 40., 430. o.); *Szily* 1841-es adatai szerint *pályázat*, *gyűlés* jelentésében volt használatos. Ugyanakkor *Széchenyi* István 1840-ben már a mai értelemben használta (*Széchenyi* [1894] 30., 37. o.)

zötti viszonyokról a követelések típusai közötti viszonyokra helyezték a hangsúlyt. Ez – eltekintve attól, hogy a végrehajtás mindenképpen fájdalmas művelet – védelmet jelentett az adós számára, de a távoli vagy alkatában gyengébb hitelező számára is hitelezőtársaival szemben.

Az 1840. évi törvény alapján a csődeljárás bíróság útján zajlott. Az adós vagy valamelyik hitelezője kérésére indították meg. Az adós a csődper kezdetétől elveszítette jogi értelemben vett cselekvőképességét. A bíróság kijelölt egy perügyelőt és – az adós cselekvőképtelenségére való tekintettel – egy tömeggondnokot is (a csődbiztos intézményét az 1840. évi törvény még nem ismerte (vö. *Messinger* [1898] 803–804. o.). E törvény értelmében a csődperügyelő (*curator ad lites*) a csődtömeg jogi képviselője volt, a csődtömeggondnok (*curator massae*) – akinek nem kellett ügyvédnek lennie – tisztán a vagyon kezelésével összefüggő teendőket végezte (uo. 809. o.). A csődtömeggondnok ügykezelésének ellenőrzésére a hitelezők csődválasztmányt is választottak (uo. 815–817. o.).

Az 1840. évi törvény szerint az adós azzal kezdeményezhette a csődeljárást, ha „... az illető csődületi bíróság előtt” kijelenti, „hogy adósságai vagyonát meghaladják” [5. paragrafus *a*) pont].¹⁴ Egy hitelező ezzel szemben már akkor is a csődület megnyitását kérhette, ha „oly kötelezvénnnyel, vagy váltóval lépne is fel az adós ellen, melynek kitűzött fizetési ideje még le nem járt”, s neki elég volt azt bizonyítania, hogy „az adós tartozásainak eleget tenni nem képes” [5. paragrafus *b*) pont], amiből is a bíróság megállapíthatja a „fizetési tehetetlenséget” (9. paragrafus). Az 1840. évi XXII. törvénycikk önálló bűncselekménnyé nyilvánította a csalárd és a vétkes bukást. A törvényt 1844-ben módosították – a módosítások egyik része a kis összegű csődöket érintette („periratok nélküli sommás eljárást” tett lehetővé), másik része a hamis vagy vétkes gondatlansággal előidézett csődökre alkotott új szabályokat.¹⁵

A csődeljárás a következő volt: a bíróság hirdetményt tett közzé, hogy hitelezők jelentsék be követeléseiket, az adóst fölszólították bukása okainak előadására. A kitűzött határidők letelte után összeállították a követelések listáját. Ezekről az adós-nak nyilatkoznia kellett, elfogadja-e őket. A követelések minősítéséhez a bíróságnak is volt szava, ugyanis a csődtömeget kizárólag üzleti követelésekkel engedték megterhelni. Kártyatartozásért való jótállás például nem kerülhetett a követelések közé (*Halmos* [2008] 158–159. o.). A bíróság által megítélt követeléseket a perfelügyelő öt osztályba sorolta. Az osztályok áttekintésétől ebben az írásban eltekintünk, a magyar magánjog történetének tankönyve erről könnyen átlátható felvilágosítást ad (*Horváth* [2006] 480. o.).

A bíróság értékbecslőket küldött ki a vagyonbukott tulajdonolta javak föltérképezésére. Leltár készült a személyes és az üzleti vagyonról, az ingatlanokról, az ingóságokról, ez utóbbiakon belül az értékpapírokról. Az értékbecslők nem foglalkoztak a tulajdonlás kérdésével. Minden értékesíthetőnek látszó dolgot összeírtak. Ez alól kivételt jelentettek – már a római jogban is – az elemi megélhetéshez szükséges tár-

¹⁴ Eseti példák: *Halmos* [1987], *Kövér* [1987].

¹⁵ Az 1840:XXII. törvénycikk némely szakaszainak bővítéséről, s illetőleg módosításáról. 1844. évi VII. törvénycikk, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5218>.

gyak, ez gyakorlatilag egy ágyat és egy széket jelentett. Készült lista a követelésekről is. Megkeresték az adóhivatalt, volt-e a vagyonbukottnak köztartozása. Összegyűjtötték a jelzálogbejegyzéseket és a váltóköveteléseket.

A szabadságharc bukásával az ország ősi alkotmányát felfüggesztették. 1852-ben Magyarországon bevezették az osztrák általános polgári törvénykönyvet (az addig érvényes csődtörvény bizonyos részeit már ez is érvénytelenítette). 1853. szeptember 1-jén az 1853. július 18-i rendelettel kibocsátott ideiglenes osztrák csődrendtartás lépett életbe (*Concursordnung* [1855], *Messinger* [1898] 798–802. o.). Alapjaiban a csőd régi magyar rendje viszonylag közel áll az osztrák csődtörvény előírásaihoz, lényegében az anyagi csődjog (tudniillik a hitelezők osztályozása) tekintetében tértek el egymástól (*Concursordnung* [1855] 10–12. o.). Minden részletet figyelembe véve, az osztrák szabályozás szigorúbb volt. Életbe léptetői tulajdonképpen kísérletnek szánták: amit, ha beválik, akkor bevezettek volna az örökös tartományokban is. Az ideiglenes rendtartás házastársi közös vagyonra vonatkozó rendelkezéseit 1856-ban módosították (*Verordnung* [1856] 326. o.). „Az 1859. május 18. és június 15-diki rendeletekkel behozatott a csőd megelőzése végetti kényszeregyezés is bejegyzett kereskedők számára”.¹⁶

A jogtudomány szerint a 20. századi jogfejlődés irányába mutató kényszeregyezési szabályozás azonban nem lehetett hosszú életű. 1861-ben Országbírói Értekezlet vizsgálta felül a neoabszolutizmus joganyagát. Az Értekezlet által javasolt ideiglenes törvénykezési szabályok IV. fejezetének javaslata folytán 1861 augusztusában kevés módosítással ismét a korábbi törvények léptek hatályba. A módosításokat a nemesek és nem nemesek közti személy- és vagyonkülönbség megszüntetése, a kereskedelmi szabadság kiterjesztése és a telekkönyvi intézmények tették szükségessé. Az ország erdélyi részében és Fiumében azonban továbbra is az 1853. évi csődrendtartás maradt hatályban (*Messinger* [1898] 798–802. o.). A kiegészítés után legelőbb a hamis vagy vétkes gondatlanságból származott bukás esetében követendő eljárás szabályait újították meg.¹⁷ A csalárd és vétkes bukást 1878. évi V. törvénycikk határozta meg.¹⁸

Az új csődtörvény a következő évtized elejére készült el. Az új jogszabályt¹⁹ az egyik mai csődjogi kézikönyv „a klasszikus elveknek minden tekintetben megfelelő csődtörvénynek” nevezte (*Boóc és szerzőtársai* [2007] 59. o.). A tervezet a 1877. évi német birodalmi csődrendtartás mintájára készült el. Az új csődtörvény „megszüntette a csődpert”. Ettől kezdve a csődeljárás peren kívüli eljárásnak tekinthető. A törvény svájci mintára egyesítette csődületi és a végrehajtási eljárást (*Horváth* [2006] 483. o.). A csődeljárás szerepei némileg megváltoztak. A csődperügylő szerepe megszűnt, teendőit a csődtömeggondnok vette át (*Messinger* [1898] 809. o.), viszont új szerepként megjelent a csődbiztosé. A csődbiztos az egyik bírósági tag volt, akit föl-

¹⁶ Lásd még *Messinger* [1898] 798–802. o. Az 1859-es pátens történetéről és hiányosságairól: *Horváth* [2006] 481. o.

¹⁷ 1874. évi XXII. törvénycikk a hamis vagy vétkes gondatlanságból származott bukás esetében követendő eljárásról. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5634>.

¹⁸ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről, XXXV. fejezet: A csalárd és vétkes bukás <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799>.

¹⁹ 1881. évi XVII. törvénycikk, csődtörvény, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5974>.

hatalmaztak a bíróságot nem igénylő bírói intézkedések megtételére (uo. 803–804. o.). Fontos különbség az 1840-es szabályozáshoz képest, hogy a csődtömeg értékelését az 1881. évi törvény a csődhitelezőkre bízta (Horváth [2006] 484. o.). Az 1881. évi törvényben – bár ebben az 1840. évi sem különbözött tőle – az úgynevezett kereskedelmi csőd a közönséges csőd sajátos esete volt, amelyre külön rendelkezés híján a közönséges csőd szabályai vonatkoztak. Ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor még ennek az alesetnek is volt alesete, a szövetkezetek.

A csődjog egyes bírálói szerint „a csőd már fennállása alatt is elavult forma volt” (Török [1984] 2. o.). Érvként hozzák, hogy a „20. század háborúi, forradalmi, puccsai, határváltozásai, gazdasági válságai” idézték volna elő, hogy „nemcsak a könnyelmű, részeges, tékozló”, hanem „a legracionálisabban gazdálkodó, rugalmas üzletember is” csődbe mehetett (Horváth [2006] 484. o.). Az érv ellen ugyan könnyű példát hozni (Halmos [1987]), a jogászok véleményét megalapozó jogstatistikai tény, hogy a csődeljárás a piaci felől a leltári felé mozdította a csődvagyon értékét, ezzel jelentősen rontva a kielégítési arányokat (Horváth [2006] 484. o.). Ez felértékelte az egyébiránt már a középkor óta ismert jogtechnikát, a kényszer-egyezséget. Ennek lényege, hogy a hitelezők többsége (ami értelemszerűen nem fejenkénti, hanem csődkövetelés szerinti többséget jelent) megegyezhetett az adóssal, és az egyezséget az ebben részt nem vevő hitelezőkre is kiterjesztették (uo. 485. o.). Figyelemre méltó, hogy a csődön kívüli kényszer-egyezség eljárás szabályozása az első világháború alatt,²⁰ a húszas évek konszolidációja idején,²¹ és a nagy válság idején²² történt meg (Török [1984] 14. o.). Az 1926. évi rendelet jellegzetes (és a tervgazdaság rendszere felé mutató) indoklása szerint „az önhibáján kívül válságos anyagi helyzetbe jutott jóhiszemű adós javára a hitelezők egy részére gyakorolható kényszer útján is lehetővé kell tenni eddigi gazdasági tevékenységének a lehetőséghez képest zavartalan folytatását”.

A pénzüntézetek elleni eljárásokba 1917-től a Pénzüntézeti Központot is be kellett kapcsolni.²³ A csődön kívüli kényszerfelszámolás mint szabályozási megoldás arra irányult, ha egy cég, amely „nem érdemelte meg azt, hogy továbbra engedélyezzék működését”, de mégsem lett volna „mértányos teljes mértékben kivonni az üzleti életből”, akkor ellene „egyetemes értékesítő eljárást” lehessen lefolytatni (Horváth [2006] 486. o.). Aligha tévedünk, hogy ezzel az eljárással a jog már – *nolens-volens* – a második világháború utáni tervgazdálkodásra való átmenet számára készítette elő a talajt. Lehet mondani, hogy a csődeljárás instrumentumként „gyakorlatilag elvesz-

²⁰ 4070/1915 (XI. 15.) ME rendelet: csődön kívüli kényszer-egyezségi eljárás.

²¹ 1410/1926 (II. 23.) ME rendelet: csődön kívüli kényszer-egyezségi eljárás; 2180/1927. (III. 18.) ME rendelet: csődön kívüli kényszerfelszámolás.

²² 850/1931 (II. 13.) ME rendelet kényszer-egyezség.

²³ Rendre: 919/1917. (III. 7.) ME rendelet a pénzüntézeteknek a Pénzüntézeti Központ közben jöttével foganatosított önkéntes felszámolásáról; 920/1917. (III. 7.) ME rendelet a pénzüntézeteknek a Pénzüntézeti Központ közben jöttével foganatosított kényszerfelszámolásáról; 921/1917. (III. 7.) ME rendelet a csődön kívüli kényszer-egyezségi eljárás tárgyában 1915. évi november hó 15. napján 4070/1915. ME és az 1916. évi január hó 31. napján 451/1916. ME szám alatt kibocsátott miniszteri rendeletnek pénzüntézetekre alkalmazásáról; 922/1917. (III. 7.) ME rendelet a pénzüntézetekre mint a Pénzüntézeti Központ tagjaira vonatkozó cégbjegyzésekről.

tette jelentőségét” – de fenyegetésként nem, hiszen a kényszeregyezségi eljárás csak akkor lehetett hatásos, ha mögötte ott állt a csőd fenyegetése (*Fejérváry* [1948] 3–4. o., az alapcikk: *György* [1932]).

A csőd intézménye nem úgy szűnt meg, hogy betiltották, hanem úgy, hogy az államosítással elvonták a csődbeli kielégítés alapjául szolgálható vagyont. Ezt az államosításról szóló 1948. évi XXV. törvénycikk,²⁴ illetve a rokon jogszabályok²⁵ mondták ki. Ezek alapján a vonatkozó jogszabályok által érintett követelés

„a volt tulajdonossal szemben sem csődnyitás alapjául, sem pedig folyamatban levő csődben kielégítés alapjául nem szolgálhat. A csődtömeghez tartozó vagyont a követelések figyelmen kívül hagyásával és biztosításuk nélkül kell felosztani abban az esetben is, ha a szóban levő hitelezőt egyébként a csődben külön kielégítés illetné meg” (*Vadas-Weltner* [1949] 283. o.).

A csődjog a politika eszköze lett:

„[A] jelenlegi fejlődési szakaszra [a pártállami szóhasználat a népi demokráciáról a proletárdiktatúrára való átmenet időszaka – *H. K.*] jellemző a magánszektor elsorvadása és az állami szektor kiépülése. Ebből fakadó különleges feladatot oldanak meg a termelés érdekeinek szem előtt tartásával azok a rendelkezések, amelyek a magánszektorhoz tartozó, fizetéképtelenné vált adósra vonatkoznak. Ezek az újabb rendelkezések²⁶ [...] átviszik a működő állami szektorba azokat a használható üzemetet, felszerelési vagy berendezési tárgyakat, amelyekre ott szükség van.” (*Vadas-Weltner* [1949] 275. o.)

Az 1960. április 12-én kihirdetett, a polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet²⁷ kimondta, hogy a „felszabadulás előtt alkotott polgári jogi tartalmú jogszabályok, illetőleg a felszabadulás előtt alkotott jogszabályok polgári jogi tartalmú rendelkezései [...] hatályukat veszítik.” Az indoklás a következő volt:

„A Ptk. megalkotása szükségessé tette az egész magyar jogszabályanyag átvizsgálását. E munka során és a hatályon kívül helyezésekkel kapcsolatos előkészítésénél a különféle jogszabályokat nem lehetett egyenlő mértékkel mérni. A megítélés szempontjából ugyanis éles választóvonal hazánk felszabadulása. Míg a felszabadulás előtti jogszabályok a burzsoázia diktatúrája idején keletkeztek, s ezért kapitalista, sőt nem kis mértékben feudálkapitalista jellegűek, addig a felszabadulás utáni jogszabályok a demokratikus jogalkotás termékei, [...] A jogszabályanyag ilyen kettéosztása szükségszerűen hatással volt a jogszabályrendezés elvi alapjainak meghatározására is: [...] a felszabadulás előtt alkotott jogszabályokat a jelenlegi gazdasági és társadalmi viszonyaink között már általában alkalmazhatatlannak kell tekinteni [...]” (*Indokolás...* [1961] 111. o.)

²⁴ 1948. évi XXV. törvény egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8307>.

²⁵ 15560/1947. (XII. 19.) kormányrendelet, 1. paragrafus; 8530/1948. (VIII. 14.) kormányrendelet.

²⁶ Például az 560/1949. (I. 20.) kormányrendelet.

²⁷ 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendelet, IV. fejezet, 95. paragrafus.

Így múlt ki a klasszikus csődtörvény dicstelenül, s került névtelenül egy jogi tömegsírba. Végső soron nem történt más, mint az, hogy beteljesedett az 1949-ben megfogalmazott prófécia, miszerint amilyen „mértékben épül a szocializmus, olyan mértékben csökken a válság veszélye és a fizetéseképtelenségi jog szerepe” (Vadas-Weltner [1949] 275. o.).

Az államosítások utáni jogi fejlődés Magyarországon

A felhatalmazási törvényekkel elve, a kormány 1946 után tobzódott a rendeletalkotásban. Már 1947-ben korlátozták az állami tulajdonba vett szénbányák volt tulajdonosaival szemben támasztott követelések érvényesítésének lehetőségét (15560/1947. (XII. 19.) kormányrendelet). A széles körű államosítások végrehajtása után a 8530/1948. (VIII. 14.) kormányrendelet korlátozta az állami vállalatok volt tulajdonosai ellen indított csődeljárásokat. A 8750/1948. (VIII. 12.) kormányrendelet – amely visszautalt a kényszerfelszámolásra vonatkozó jogszabályok kiterjesztése és a hitelsértésről szóló 1932. évi IX. törvénycikk 4. paragrafusának kiegészítése tárgyában alkotott, a 4. paragrafus 1. bekezdésében a 920/1917. ME rendeletre is – előírta, hogy ha az adós kötelezettségeinek 50 százalékánál nagyobb része az állammal, állami vagy állami érdekű vállalattal szemben áll fenn, nem indítható csőd vagy kényszerjegyezség, csak kényszerfelszámolás (1. paragrafus 1. bekezdés). A rendelet sanda szándékára utal az a szövegrész, miszerint az eljárást nem érinti, ha kiderül, hogy az állami jellegű kötelezettségek nem haladják meg az 50 százalékot (3. paragrafus 2. bekezdés). Az állami és állami érdekű vállalatok feloszlása tárgyában hozott 9400/1948. (IX. 9.) kormányrendelet már a káoszt kívánta igazgatni: az 1948 eleje óta nem működő állami és állami érdekű vállalatok a Pénzügyi Központban (PK) voltak bejelentendők, e vállalatok feloszlását a PK javaslata alapján az illetékes miniszter rendelte el, s csak a PK hajthatta végre, vagyonrész csak állami vállalathoz kerülhetett.

Az 1948-as rendeleteket az 1949 elején életbe léptetett, az egyes vállalatok feloszlásának és felszámolásának szabályozása tárgyában született 560/1949. (I. 20.) kormányrendelet helyezte hatályon kívül. Az 1949. évi rendelet az 1948. évi XXXVII. törvény alapján államosított, s – mint láttuk – ezáltal a csődtörvény hatálya alól kivont, továbbá az állami tulajdoni érdekkörbe került vállalatokra vonatkozott, feltéve, hogy azok hasonló érdekkörbe tartozó vállalatoknak tartoztak. Megjelent egy gumi-szabály is: a feloszlás elrendelhető, ha valamilyen fontos ok ezt kívánja.

A rendelet sajátos terminológiát vezetett be. Az illetékes miniszter nem feloszlathatta a vállalatot, hanem feloszlását rendelhette el (1. paragrafus 1. bekezdés), s ez a feloszlási rendelkezés volt az, amelyik a csőd- és a csődöt helyettesítő többi (csődön kívüli kényszerjegyezségi, illetve -felszámolási) eljárást kizárta (1. paragrafus 5. bekezdése). A 2. paragrafus előírta a bíróságoknak, hogy csőd, illetve kényszerjegyezség iránti kérelem esetén a bíróság tárgyalást rendeljen el. A 4. paragrafus a korábban kizárt csődön kívüli kényszerfelszámolás helyébe egy közönségesen felszámolásnak nevezett eljárást állított, amennyiben kimondta, hogy „ha a vállalat feloszlik, felszámolásnak van helye”. Az ugyancsak az egyes vállalatok felszámolása

tárgyában született 4247/1949. (IX. 22.) MT rendelet szűkítette az állam felelősségi körét: megkövetelte, hogy az adós főként (több mint ötven százalékban, vagy legalább százezer forinttal) állami vállalatoknak tartozzék [I.1. paragrafus 1. bekezdés c) pontja]. Ebben a rendeletben már megjelent a terv- és a vállalati gazdálkodás konfliktusa: tervkötelezett vállalatok (amelyek tehát „működésüket a népgazdasági tervnek megfelelő részletterv keretében voltak kötelesek folytatni”) csak a tervhivatal elnökével egyetértésben voltak fölszámolhatók (I.1. paragrafus 4. bekezdés). Ugyanakkor elképzelhetően az államapparátusra zúduló ügyterhet kívánta csökkenteni az a rendelkezés (uo.), amelyik a csőd bírósági kezdeményezésének tilalmát viszonylagossá tette (a felszámolást kezdeményező miniszternek hatvan napon belül értesítenie kellett a bíróságot).

A rendeletet nem sokkal később módosították. E szerint az egyéni cég alakjában működő vállalatok (ezek jobbra kisméretűek voltak) esetében az illetékes miniszter dönt a felszámolás körébe vonandó vagyontárgyokról, de a döntést utóbb a pénzügyminiszter felülbíráhatja. Az állami beavatkozás csúcsra járt: a 3. paragrafus szerint a „felszámoló vállalat hitelezőinek követelésüket bejelenteni nem kell; a hitelezők követelését a Pénzügyintézeti Központ állapítja meg”.

1956 után néhány évvel a közgazdasági tudományos életben már lassan és óvatosan elkezdtek a gazdaságirányítás reformjáról gondolkodni, amikor a tervgazdálkodás gyakorlatában még az állami önkényesség gyakorlatát tökéletesítették. A kormány a jogbizonytalanságot a Pénzügyintézeti Központ jogosítványainak növelésével kívánta csökkenteni. A 35/1958. (V. 21.) kormányrendelet szerint a felszámolás befejezte (felosztási terv kelte) utáni harmadik év elteltével semmiféle igény nem érvényesíthető. A befejezés időpontjára nézve a Pénzügyintézeti Központ nyilatkozata az irányadó.

Mint látszik, a piactisztító mechanizmusokban a végrehajtásról a felszámolásra helyeződött a hangsúly, de párhuzamosan nyomon kell követni a végrehajtási eljárás sorsát is. Az állami vállalatokkal szemben a bírói végrehajtásról is rendeletileg intézkedtek. A közületi vállalatok elleni bírói végrehajtások tárgyában kiadott 110/1950. (IV. 15.) MT rendelet büntetőjogi kérdéssé alakította a nem megfelelő pénzügyi gazdálkodást. A rendelet 3. paragrafusa szerint, ha egy ügyben a „vállalati pénzügyi bizottság azt állapítja meg, hogy a vállalat pénzügyi helyzete a marasztalási összeg kifizetését a pénzügyi terv módosítása nélkül, illetőleg végrehajtási eljáráson kívül is lehetővé tette volna, a kifizetés elmaradása miatt felelős személy megállapítása és felelősségre vonása végett értesíti az illetékes minisztert”. A jogszabályt hatálytalanító 60/1952. (VI. 6.) MT rendelet értelmében állami vagy állam tulajdoni érdekeltiségében álló vállalat esetében az Magyar Nemzeti Bankot kellett megkeresni. Ilyen vállalatok esetében a rendelet 4. pontja értelmében „végrehajtás elrendelésének, illetőleg végrehajtható kiadmány kiállításának [...] nincs helye”. A bírósági végrehajtásról szóló 1955. évi (VII. 26.) 21. számú törvényerejű rendelet szabályozta a végrehajtás jogforrásait.

A törvényerejű rendelet további lényeges vonása az állami tulajdon burkolt védelme. Az ingatlanok végrehajtásáról szóló V. fejezet ezt a cselekményt csak magánszemélyek ellen engedélyezte. A tervgazdálkodási rendszer sajátos felfogását azonban

az állami, társadalmi és szövetkezeti szerv elleni végrehajtás szabályozásáról szóló VIII. fejezet mutatja. A 177. paragrafus 1–3. bekezdése szerint, ha az állami költségvetés keretében gazdálkodó szerv elleni végrehajtás során a pénzügyi intézet megfelelő fedezet hiánya miatt nem tud eleget tenni a végrehajtó felhívásának, erről köteles haladéktalanul értesíteni a felhívást kibocsátó végrehajtót. Ilyenkor a végrehajtó felhívja az adóst megfelelő pénzügyi eszköz igénylésére. Az adós – a végrehajtó felhívása értelmében – köteles haladéktalanul hitelt (hitel-előrehozást, pótvajadalmazást, pótelállományt, szükség esetén póthitelt) igényelni. A Pénzügyminisztérium, illetve az alsóbb fokú pénzügyi szervek (minisztériumi főkönyvelőség, megyei és járási tanács végrehajtó bizottságának pénzügyi osztálya stb.) harminc nap alatt intézkedik a hitel rendelkezésre bocsátása iránt.

Visszatérve szűkebb tárgyunkra, a csődre, a történet fonalát a kádári konszolidáció lezárultával vesszük fel. Az amúgy neves szerkesztők kiadásában a magyar gazdasági reform „előestéjén” megjelent Vállalatgazdasági lexikon (*Wilcsek* [1966])²⁸ bár ismeri a csőd fogalmát, de egyrészt meghatározásában összecsúsztatja az általános és az üzleti csőd meghatározását („fizetéseképtelenség, amikor az adós tartozásai meghaladják vagyoniának aktívait”), másrészt helyette a felszámolás fogalmával foglalkozik részletesebben. A szócikk szerzője a *duplex veritas* elvét érvényesíti. Külön, második jelentésként foglalkozik a tőkés felszámolással. Megkísérli egy leírásban összefoglalni a különböző jogrendek felszámolási gyakorlatait, és azt állítja, hogy ha „a vagyontárgyak értéke nem fedezi a kötelezettségeket, a felszámolók bejelentik a csődöt”.²⁹ A lexikon a címszó első jelentéseként – mintegy általános esetként feltüntetve – a hazai tervgazdaság szabályait ismerteti. A korábban bemutatott rendelkezésekkel összhangban leszögezi, hogy állami „vállalatoknál, és áll. gazdálkodó szerveknél” felszámolásnak nincs helye, „mert ezek megszüntetése minden esetben átszervezés következménye, s így minden megszűnő vállalatnak, áll. gazdálkodó szervnek van jogutódja, amely felel a megszűnő vállalat, szerv kötelezettségeiért és érvényesíti az azt megillető jogokat”. A szócikk utal a kényszerfelszámolás intézményére, amelyet a jogi személyt felügyelő szerv vezetője rendelhet el, de azt is közli, hogy állami „vállalattal s egyéb állami szervvel, mezőgazdasági termelőszövetkezettel szemben kényszerfelszámolási eljárásnak helye nincs”. Érzékelhető, hogy a lexikoncikk szellemileg előkészítette az állami vállalatok vesztésgrendezéséről szóló 3/1968. (I. 20.) PM rendeletet, amelynek fontos „jellemzője, hogy a gazdálkodó szervezetek felszámolását megelőzi a szanálás, a pénzügyi-gazdasági talpra állítási kísérlet” (*Juhász* [2006] 25. o.).

A felszámolás rendjét a tervgazdálkodási rendszer bomlási időszakában emelték jogszabályilag magasabb szintre. A vonatkozó rendeletek³⁰ helyébe az 1986. évi (VII. 16.) 11. számú törvényerejű rendelet lépett. Általános indoklása szerint (1. bekezdés) az addigi szabályozás nem volt teljes körű [a] pont], merev rang-

²⁸ Wilcsek Jenő főszerkesztő mellett a banküzemeltani szakértő Fogaras Istvánt, s még inkább a már 1945 előtt nevet szerzett Cotel Kornélt és Schranz Andrászt kell megemlíteni.

²⁹ Miként láthattuk, a klasszikus gyakorlat a csőd állapotának megállapításával kezdődik.

³⁰ 4247/1949. (IX. 22.) MT rendelet; az ezt módosító 113/1950. (IV. 18.) MT rendelet, illetve a 35/1958. (V. 21.) kormányrendelet 43. paragrafus 2. bekezdés.

sort állapított meg a hitelezők, illetve követelések között, a hitelezői érdekek nem érvényesültek [b] pont], az eljárás az alapító önkényére volt bízva, és nem volt pártatlan [c] pont], továbbá nem volt nyilvános [d] pont]. A törvényerejű rendelet alapelveit (3. bekezdés), az 1. bekezdés b)–d) pontbeli kifogások ellentettjeként fogalmazták meg. A szabályozás célja (2. bekezdés) az volt, hogy „a fizetési nehézségekkel küszködő gazdálkodó szervezetek³¹ csak a legvégső esetben szűnjenek meg, számolják fel őket”, továbbá tegye lehetővé a fizetésektelenség megelőzését és egyezség létrehozását. Mindezt úgy, hogy a szabályozott eljárás „ne okozzon áthidalhatatlan zavarokat a belső és a nemzetközi gazdasági kapcsolatainkban” és „biztosítsa az állampolgárok, a munkavállalók érdekeinek védelmét, a szociális biztonság szempontjait”.

Továbbra is az indoklás szerint haladva, a felszámolási eljárás szakaszai a következők voltak. Talán nulladiknak lehetne számítani az eljárás saját magát megelőző szakaszát – a felszámolási eljárást megelőző, az adós és hitelezők közötti egyeztetési eljárást. Ha ez nem vezetett eredményre, azaz nem jött létre megegyezés, kérvényezni lehetett az állami szanálást, s csak ha a szanálást nem rendelték el, következhetett a bírósági eljárás. Figyelemre méltó, hogy a törvényerejű rendelet részletes indoklása az általános rendelkezések 1–2. paragrafusához azt a megjegyzést fűzi, hogy a jogszabály gazdálkodó szervezetekre terjed ki, de a „gazdálkodó szerv” kifejezést nem a polgári törvénykönyvben foglalt jelentése szerint kell érteni. A szabály saját deklarált alapelveit sem vette véresen komolyan: kimondta, hogy annak ellenére, hogy a hitelező fogalmába bárki belefér, és nincs közöttük privilegizált helyzetű, „de a társadalom szempontjából lényeges, alapvető követelések privilegizált kielégítésére a tervezet lehetőséget biztosít”.

A későbbi szakmai értékelés szerint gazdasági „életünk jogi szabályozásának fejlődésében jelentős mérföldkönek számított a felszámolás – az imént tárgyalt törvényerejű rendelettel bevezetett – jogintézménye. Ez a korábbi miniszteri rendeletekben testet öltő államigazgatási beavatkozás helyett az üzleti érdekeket helyezte előtérbe a gazdasági nehézségek orvoslásában.”³² A kor – amelynek kulcsszava a szanálás volt – utolsó „csődjogi” alkotása a felszámolásnak az 1986. évi 11. számú törvényerejű rendelettel bevezetett jogintézménye.

Egy pillanatra érdemes megállni, és megnézni, milyen elképzelések élhettek a csődről a közvéleményben a rendszerváltozást megelőző reformperiódusban, miként kíséreltek meg a hibából erényt faragni. A kegyetlen barbár múlt és a humánus jelen közötti kontraszt képzetéről árulkodik a következő idézet:

„A fejlett tőkés csődszabályozásban az 1970-es években súlypontváltás ment végbe. A klasszikus eljárás mellett fokozatosan szerepet kapott a másik felfogás, amely a foglalkozási szint megőrzésére törekszik. Ebben az esetben csak akkor kerül sor

³¹ Az 1986 évi (VII. 16.) 11. számú törvényerejű rendelet 2. paragrafusa szerint gazdálkodó szervezet az állami vállalat, tröszt, állami gazdálkodó szerv, szövetkezet, jogi személyiségű gazdasági társaság, jogi személyek vállalata, leányvállalat, pénzüintézet, korlátolt felelősségű társaság, részvénytársaság. A hitelezők lehettek jogi és magánszemélyek.

³² 2344. sz. törvényjavaslat a csőd eljárásról. Általános indoklás (*Országgyűlési* [1991–1994]).

felszámolásra, ha a gazdálkodó szerv talpra állítása nem sikerül, illetve a talpra állítás tervében az adós és a hitelezők nem tudnak megegyezni [...] Bár a hitelezői érdekvédelem ebben az esetben is fontos, a csődbíróságok súlya érezhetően megnőtt.” (Veress [1988] 164. o.)

Az idézett szerző a fejlett tőkésnek nevezett országok gyakorlatában bekövetkezni vélt fordulatból azt a következtetést vonta le, hogy a „magyar csődszabályozás lényegében követte az európai tendenciákat” (uo.). Nem világos, vajon szerző mire gondolhatott, hiszen maga írta meg, hogy az

„államigazgatás meghatározó szerepet játszik a vállalati bukás – legtöbbször nyilvánosságra nem kerülő – rendezésében. Az állami, államigazgatási és banki követelések elsőbbséget élveznek a felszámolás során. A túlzott költségvetési újraelosztás – a nyereséges vállalatok kárára – képes támogatásokkal betömni a veszélyhelyzetbe került vállalatok gazdálkodásában keletkező réseket. Tovább él a korábbi gazdaságirányítás logikájából következő tétel, amely szerint egy vállalat, szövetkezet nyílt csődjé az állam csődje is jelentené, a vagyon felszámolása pedig egyértelműen népgazdasági kár lenne.” (Uo.)

Az 1991. évi csődtörvényét a kor szakértői a felszámolási szabályok – az 1986. évi 11. és az 1988. évi 26. törvényerejű rendelet – alapján építették föl (Vö. Török [1986], Sárközy [2007] 598. o.).³³ A törvényjavaslat betérjesztője szerint a „Javaslat új intézményként vezeti be a csődeljárást, ugyanakkor az eredménytelen csődeljárást követő eljárási szakaszként, illetve önálló eljárásként fenntartja a felszámolási eljárás intézményét.”³⁴ Jellemző a sietős törvényalkotásra, hogy a törvény címében szereplő fogalmakat (csőd, felszámolás) csak a törvény 1993. évi módosításában (1993. évi LXXXI. törvény) határozták meg – ettől kezdve kifejezetten is ellentétes a jelenkor és a múlt szóhasználata.

Az 1991. évi csődtörvénynek sokkal inkább volt köze a 20. századi kényszeregyezési rendeleti szabályozáshoz (a törvény „a fizetésektelen gazdálkodó szervezeteknek csődeljárás útján történő újjászervezése [...]” érdekében született),³⁵ még akkor is, ha a rövid bevezető szerint a törvényt „a hitelezői érdekek védelme érdekében” alkották meg.³⁶ Arról, hogy az imént idézett célok miként valósultak meg, az 1991. évi törvény indoklása a következőképpen szól:

„Gazdasági életünk jogi szabályozásának fejlődésében jelentős mérföldkönek számított az 1986. évi 11. számú törvényerejű rendelettel bevezetett felszámolás jogintézménye.

³³ Általában véve is: lényegében „tehát a politikai rendszerváltozás után fennmaradt a már az 1980-as években [...] létrejött gazdasági jogrendszer alapstruktúrája” (Sárközy [2007] 600. o.).

³⁴ T/2344. számú törvényjavaslat. Részletes indoklás. Általános rendelkezések az 1–3. pontokhoz.

³⁵ „[...] figyelembe véve a fejlett piacgazdasággal rendelkező országok gyakorlatát, támaszkodva az 1986. év óta felhalmozott tapasztalatokra, lehetővé teszi a gazdálkodó szervezetek vállalkozása során keletkezett pénzügyi kötelezettségek érvényesítésének jogi kereteit a fizetésektelen vállalatok társadalmi érdekekkel összhangban lévő kezelését. // A Javaslat követi a csődeljárás szabályozásában a fejlett piaci országokban alkalmazott normákat és a bekövetkezett változásokat is.” [1991. évi XLIX. törvény indoklása a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról. Általános indoklás.]

³⁶ 1991. évi IL. törvény A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról, <http://www.vkj.hu/jogsab/77.html>.

Ez a korábbi miniszteri rendeletekben testet öltő államigazgatási beavatkozás helyett az üzleti érdekeket helyezte előtérbe a gazdasági nehézségek orvoslásában. Számos pozitív vonása ellenére e jogintézmény nem tudta az elvárt hatásokkal betölteni szerepét, amelynek oka a pénzügyi gazdasági szabályozás és a gazdaságpolitika ellentmondásai, a piacgazdaság követelményeinek megfelelni nem képes tulajdonviszonyok és nem utolsósorban a jogi szabályozás hiányosságai. Az 1986. évtől bekövetkezett módosítások előremutató jellegűek voltak, de az eljárás alapvető tartalmi fogyatékoságait nem tudták orvosolni.” (1991. évi XLIX. törvény indokolása a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról. Általános indokolás.)

A korabeli híradások természetesnek tekintették, hogy a csődeljárásról szóló törvény csak „gazdálkodó szervezetekre” vonatkozik. A törvény kommentárja alapján még ez is csak megszorításokkal igaz. A gazdálkodó szervezet fogalma a csődtörvényben és a polgári törvénykönyvben nem azonos. A csődtörvény – mondjuk úgy, hogy – lefelé és felfelé kizár. Nem tekinti alanyának az egyéni vállalkozókat, még akkor sem, ha cégként be vannak jegyezve (erre még visszatérünk). Nem vonatkozik a pénzügyi intézményekre – pénzügyintézet, később hitelintézet – sem. Ez utóbbiakkal szemben csak felügyeleti szervük közvetítésével és jóváhagyásával lehet föllépni (*Csőke és szerzőtársai* [2003] 58–59., 26–43. o.). Különbséget kell tehát tenni a személyes és a személytelen magános között, másrészt az utóbbin belül is ki kell alakítani egy különálló, „mentelmi joggal” rendelkező csoportot.

Bár az 1991. évi II. törvényt a mai napig úgy emlegetik, mint ha az a „magyar vállalkozások jelentős hányada számára elrendelt tömeges harakirivel” lett volna egyenértékű, a jogász Lőrinczi Gyula 1997-ben úgy jellemezte a helyzetet, hogy a

„magyar csődjog leginkább a volt szocialista magyar csődjogra hasonlít. Mindkettő ugyanis szigorúan a jogi személyiséggel rendelkező társaságokra szabott, és mindkettő csak gazdálkodó szervezetekre alkalmazható. Emellett a régi magyar csődjogtól, és a nemzetközi *terminus technicusoktól* is eltérő fogalomhasználata is a szocialista csődjogot idézi [...]. Az eljárásrendszere (egy adósságrendező-reorganizációs, valamint egy felszámolási eljárás) is a szocialista csődjog felosztását menti át” [...]. [... összességében a] „magyar csődjogi szabályozás [...] nem felel meg a korszerű csődjoggal szemben támasztott kívánalmaknak. Legfontosabb hiányossága, hogy nem ismeri az egyéni csődöt [...]” (Lőrinczi [1997] 4. o.)

Ez a korszerűtlenség a még 2009-ben is fennállt, és a 2009. évi nagykommentár szerzője szerint szoros összefüggésben van a „magáncsőd” hiányával: „Az egyéni vállalkozók fizetéseképtelenségi jogból való kizárásának az volt az alapvető oka, hogy a hatályos magyar jog nem ismeri a magán személy fizetéseképtelenségi eljárását.” A nehézség (mellyel a törvényalkotó nem „tudott megbirkózni”) abból fakad, hogy az „egyéni vállalkozások esetében a természetes személyek magánvagyonára és az egyéni vállalkozói vagyona annyira összekeveredik, hogy azt nem lehet szétválasztani egymástól.” (*Csőke és szerzőtársai* [2009] 27. o.)

Csődjogunk egy másik szakértője egy jórészt általa írt csődjogi kézikönyvben még élesebben mutat rá a megszakított jogfejlődésből fakadó helyzetre:

„Itt kell felhívnom a figyelmet, hogy a magyar törvény sajátos terminológiai használata [...] azt jelenti, hogy az elméleti tanulmány – a magyar jogi fejlődést áttekintő rész kivételével – csődeljárás alatt a felszámolási eljárást érti,³⁷ a reorganizáció, illetve a csődön kívüli kényszeregyezés pedig a mai fogalmaink szerint a csődeljárást jelenti.” (Török [2007] 10. o.)

A 2009. évi nagykommentár ezt úgy fogalmazza meg, hogy a „csődtörvény megalkotói föltehetőleg nem voltak tisztában azzal, hogy a [...] fogalmát [...] gyakorlatilag megfosztották szakmai tartalmától és laikus meghatározássá változtatták.” A közgazdasági és a jogtudomány csődfogalma is eltér egymástól (*Csőke és szerzőtársai* [2009] 2. o.).

1996 óta „nem kizárólag a csődtörvény foglalkozik fizetésképtelen adósokkal kapcsolatos eljárásokkal”, ugyanis „az önkormányzatok fizetésképtelenségi helyzete esetén alkalmazandó bírósági eljárási szabályokat” „a helyi önkormányzatok adósságrendezési eljárásáról szóló” 1996. évi XXV. törvény szabályozza (uo.).

Magyarország Európai Közösséghez való csatlakozásával hatályossá vált az Európai Unió Tanácsának 2000. május 29-i a fizetésképtelenségi eljárásról szóló 1346/2000/EK rendelete. E rendelet egyik célja az eljárás eredményességének és hatékonyságának biztosítása. A célok elérését gátló egyik tényező az úgynevezett *forum shopping*, vagyis az, hogy a felek a számukra kedvezőbb jogi helyzet elérése érdekében igyekeznek vagyonukat vagy a bírósági eljárást egyik tagállamból a másikba helyezni. „A rendeletet az összes fizetésképtelenségi eljárásra alkalmazni kell, függetlenül attól, hogy az adós természetes vagy jogi személy, kereskedő vagy magánszemély.”³⁸

Az uniós csatlakozást követően a magyar kormány megfogalmazta, milyen azonnali változtatásokat kell a hazai csődtörvényen végrehajtani, és rendeletéhez egy tervezetet mellékelte a jövőre új csődtörvény koncepciójáról.³⁹ A koncepcióban a csődeljárás természetes személyekre való kiterjesztése nem merült fel.

A csődtörvény a kétezres évekre szétesett. Az 1991. évi szabályozást az idők során többször is módosították. A törvény 2003. évi kommentárja kiábrándítóan kezdődik: „Az előző kiadásnál is gond volt a hatályos jogszabály szöveggel, a különböző, egymással ellentétes rendelkezéseket tartalmazó módosítások alapján megállapíthatatlan volt a pontos törvényszöveg.” (*Csőke és szerzőtársai* [2003] 17. o.) „A könyv jogszabályi szöveggént a csődtörvény 2003. január 1-jén hatályos szövegét tartalmazza – már ahol ezt meg lehetett állapítani.” (uo. 21. o.). A nagykommentár 2009-es kiadása megállapítja, hogy az eljárások – a sok változtatás miatt – „számtalan [...] csődtörvény alapján folynak.” (*Csőke és szerzőtársai* [2009] 1. o.)

³⁷ „A csődeljárás olyan eljárás, amelynek során az adós – a csődegyezés megkötése érdekében – fizetési haladékot kap, és csődegyezés megkötésére tesz kísérletet” (1991. évi II. törvény I. 1. paragrafus. 2. bekezdés); „A felszámolási eljárás olyan eljárás, amelynek célja, hogy a fizetésképtelen adós jogutód nélküli megszüntetése során a hitelezők e törvényben meghatározott módon kielégítést nyerjenek.” (1991. évi II. törvény I. 1. paragrafus. 3. bekezdés).

³⁸ Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 19. kötet 1. sz. 2000. június 30. 193. o.

³⁹ 1094/2005. (IX. 19.) kormányhatározat a csődről szóló törvény koncepciójáról és a gazdasági fogalom kiszámíthatóbb, átláthatóbb működését elősegítő intézkedésekről. Magyar Közlöny, 2005/126. sz. 6716. o.

2006-ban megváltoztatták a törvény nevét, a végelszámolást kivették a törvényből és címéből is, és átkerült a 2006. évi V. törvénybe (uo. 3. o.).

Ugyanebben, illetve a rá következő évben „nagyon nagy és logikusan nem is egymásból következő módosításokat” végeztek rajta – megváltoztatták a fizetéképtelenség beállításának okait és megállapításának feltételeit (uo. 1. o.), bevezették ugyanakkor az úgynevezett kényszer-végelszámolási, illetve a megszüntetési eljárást. (Ez utóbbiról a kommentátor megállapítja, hogy a világban ismert eljárások közül a legrosszabb – uo. 4. o.) Továbbra is „nehezen érthető és értelmezhető a szöveg”, hogy az egyéb anomáliákat már ne is említsük (uo. 6–8. o.). *Franks–Loranth* [2008] szerint a biztosítékkal rendelkező hitelezőknek nincs elegendő befolyásuk az eljárásra, a felszámoló rossz tervezeteket készít, díjazása eltúlzott, valamint a biztosítékkal nem rendelkező hitelezők befolyása túlzott.

A 2006. évi VI. törvényt követően, 2009-ben oly nagy mértékű változtatások váltak hatályossá, hogy „gyakorlatilag új” törvény jött létre, majd 2010-ben újabb módosításokat hajtottak végre a törvényben (uo. 1. o.). „A csődtörvény módosítása révén kialakult új törvényszöveg furcsa egyvelege a réginek és az újnak.” (Uo. 16. o.) A 2009. évi LI. törvény indoklása nyíltan beismeri a csőd csődjét:

„A törvény újraszabályozza a Cstv. csődeljárásról szóló II. fejezetét, tekintettel arra, hogy a hatályos szabályozás alapján a csődeljárás a gyakorlatban csak egészen kivételesen kerül alkalmazásra. A hatályos szabályozás ugyanis egy előzetes hitelezői konszenzust követel meg a fizetési haladékhöz, és viszonylag nehéz a csődegyezség feltételeit is teljesíteni.” Az új módosítások „elsődleges célja tehát, hogy a csődeljárás vonzóbbá váljon mind az adós, mind a hitelezői részére, teremtsen meg a vállalkozás vagyonának védelmét, erősítse a csődeljárás adósságrendező funkcióját, a csődegyezségek megkötésével a felszámolási eljárások száma csökkenjen. Mindezek közvetetten hozzájárulhatnak a vállalkozások munkahelymegtartó képességének megőrzéséhez, a hitelezőkkel való egyezségkötés pedig a hitelezők számára is biztosítja követelésük gyorsabb és a felszámolási eljáráshoz képest jóval nagyobb arányú kielégítését.”⁴⁰

Ami a „magáncsőd” kérdését illeti, változást jelent, hogy az egyéni csőd közvetve, az egyéni cégről szóló 2009. évi CXV. törvény alapján válhat elérhetővé azon egyéni vállalkozók számára, akik egyéni céggé, azaz jogi személyiség nélküli egyszemélyes társasággá válnak (*Csőke és szerzőtársai* [2009] 27. o.).⁴¹

Összességében nem meglepő, ha a kritikus szemlélő azt állítja, hogy a helyzet a törvényalkotó szándéka ellenére romlott (*Szalai* [2011] 47. o.). A legutóbbi híradás alapján (*Dénes* [2011]) arra kell gondolnom, hogy a helyzet nem fog javulni mindaddig, amíg a törvény alkalmazói e jelenlegi intézményt próbálják javíthatni, és

⁴⁰ 2009. évi LI. törvény indoklása a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény, valamint az azzal összefüggő egyes törvények módosításáról. Általános indoklás.

⁴¹ Az így meghatározott egyéni cég a laikus számára legalább olyan ellentmondás, mint a *praefectio* (fiúsítás) intézménye a római jogban.

nem válik számukra világossá, hogy ez a jogintézmény jelen formájában *ab ovo* elhibázott.⁴²

Jelen áttekintésünk alapján a következőkre érdemes rámutatni: az eredeti értelmében vett csődeljárás a kapitalista gazdálkodás alapvető intézménye, a schumpeteri „teremtő rombolás” eszköze. Betűje szerint a hitelezőt védi az adóssal szemben, de szellemét tekintve kiegyenlített eljárás, amennyiben újkori formájában a hitelezőket is óvatosságra inti, hiszen nem élhetnek az adós személyét illető fenyegetéssel, és nem vonhatják el az adós minden létalapját, és csak a vagyon erejéig elégíthetik ki követeléseiket. Ez különbözteti meg az állami jogszolgáltatást a kaland- és bűnügyi filmekből ismert bűnözői módszerektől. Patetikusan fogalmazva, és visszaulva a dolgozat elején említett *capitis deminutióra*: a jóhiszemű közadós esélyt kap az újra-kezdésre, nem veszíti el *status libertatis*át.

Gazdaságtörténeti nézőpontból a csődjog hazai fejlődéstörténete azt az álláspontot erősíti, hogy Magyarországon ma a „kapitalizmus második kiadásával” van dolgunk, és ez a kiadás – képletesen szólva – jelentős szövegromlással járt. Akár meglepőnek is mondható, hogy a tőkés békegazdálkodás egy ilyen alapintézménye milyen nagy mértékben támaszkodik a hadigazdálkodás, a gazdasági szükségállapot és a hajdani tervgazdálkodás idején kialakult szabályrendre. Jól meggondolva, itt nemcsak gazdasági jogunk terminológiai zavaráról van szó, hanem a jelenlegi demokráciánk alapjaival szembeni bizalmatlanság egyik lehetséges forrásáról, politikai rendszerünk erkölcsi hiányosságáról is.

Az áttekintésnek társadalomtörténetileg is van tanulsága. A hazai „első kapitalizmus” csődjogának kialakítása fontos szerepet játszott a rendiség felszámolásában. Az 1840. évi törvény előkészítése kapcsán láthattuk, hogy a törvény az anyagi jogbeli rendi különbségek megszüntetésére törekedett, és a kereskedőket is pragmatikus felfogásban, funkcionális osztályként különböztette meg a jog többi alanyától. Azáltal, hogy a vagyonbukott csak vagyonával, és nem személyével felelt bukásáért, lezárta az utat a régi társadalmak legősibb, a szabad és nem szabad állapotúak közötti dichotómiájának újratermelődése előtt. Ehhez képest a pártállami korszakban a vagyonbukás ideológiai tagadása együtt járt a nem szabad állapotba kerülés lehetőségnek megnyitásával (büntetőjogi felelősség), majd a hazai „kapitalizmus második kiadásának” idején a csődjog egységének megszűnése különböző cselekvési normákat szabott emberek és embercsoportok számára, amiből egyenesen következnek a becsület különböző normái, az tehát, amit Max Weber alapján a rendi különbségek *sine qua nonjának* tekinthetünk. Mi több, ha a helyzet nem változik, tömegével fognak megjelenni a középkorból ismert törvényen kívüli állapotúak (akikre példát mindenki ismer, ha Robin Hoodra és a sherwoodi erdő lakóira gondol), csak úgy, miként az uzsora jelenlegének a közvélemény elé kerülésével újra nyilvánosságot kapott a rabszolgaság intézménye is.

⁴² Az áttekintést a 2010. évi változtatásokkal lezártam, bár még 2011-ben is voltak komoly jogszabályi változtatások, és minden bizonnyal lesznek a közeljövőben is.

Hivatkozás

- BOÓC ÁDÁM–SÁNDOR ISTVÁN–TÓTH MIHÁLY–TÖRÖK GÁBOR–ÚJLAKI TAMÁS [2007]: Csőd-jog. 2. átdolgozott és bővített kiadás. HVG Orac, Budapest.
- CONCURSORDNUNG [1855]: Die Concursordnung für die Königreiche Ungarn, Kroatien, Slavonien, die serbische Wojwodschafft mit dem Temeser Banate und das Großfürstenthum Siebenbürgen.vom 18. Juli 1853 Erläutert und mit Formularien versehen von Dr. Ferdinand Schuster. Friedrich Manz, Wien <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18530004&zoom=2&seite=00000748&x=12&y=6>.
- CSÓKE ANDREA–FODORNÉ LETTNER ERZSÉBET–HORVÁTH ANDREA–SERÉNYI GYÖRGY [2003]: A csődtörvény magyarázata. KJK-Kerszöv, Budapest.
- CSÓKE ANDREA–FODORNÉ LETTNER ERZSÉBET–JUHÁSZ CSABA [2009]: A csődtörvény magyarázata. CompLex, Budapest.
- DÉNES ZOLTÁN [2011]: Új csődeljárást javasolnak. Magyar Nemzet, augusztus 27. 12. o.
- FEJÉRVÁRY JENŐ [1948]: A magyar csődjog vázlat. A csődön kívüli fizetéseképtelenségi eljárásokkal. 7. kiadás. Grill Károly, Budapest.
- FRANKS, J.–LORANTH, GY. [2008]: A Study of Going Concerns in Bankruptcy. <http://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-research-groups/center/sem/loranth.pdf>.
- GYÖRGY ERNŐ [1932]: Hitelvédelmi problémák. Jogtudományi Közlöny, 67. évf. 5. sz. 31–32. o.
- GYŐRI PÉTER [2009]: Magáncsőd – „a végső megoldás”. Előadás. Magyarországi Adósságkezelők Egyesülete, március, <http://bmszki.hu/file/tanulmanyok/tanulmanyok/magancsod/Magancsod-avegsomegoldas.ppt>.
- HALMOS KÁROLY [1987]: Gregersen Gudbrand 1869-es csődpere. Megjelent: *Á. Varga László* (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 305–320. o.
- HALMOS KÁROLY [2008]: Hild József vagyoni helyzete élete utolsó évtizedében. Megjelent: Hild József építészete. Tanulmányok az építész halálának 140. évfordulóján rendezett konferencia anyagából. Terc, Budapest, 155–192. o.
- HERCZEGH MIHÁLY [1894]: Magyar csődtörvény. 1881:XVII. törvénycikk. Az összehasonlító jogtudomány igényeire való tekintettel. 2., bővített kiadás. Franklin, Budapest.
- HORVÁTH ATTILA [2006]: A magyar magánjog történetének alapjai. Jogtörténeti Értekezések. 33. kötet, Gondolat, Budapest, 557 o.
- INDOKOLÁS... [1961]: Indokolás a Polgári Törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet tervezetéhez. Megjelent: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1960. Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága (közzevő). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 99–113. o.
- JUHÁSZ LÁSZLÓ [2006]: Csődjog. A csőd-, a felszámolási, a végelszámolási, a megszűnési, a vagyonrendezési és az önkormányzati adósságrendezési eljárás kérdései. Jegyzet. <http://pp.ajk.pte.hu/HPDOC/Egyesnempereselj.doc>.
- KOCSIS ZSOLT LÁSZLÓ–KOCSISNÉ KISS JUDIT [2008]: A felszámolási eljárás törvényi szabályozása és gyakorlata Magyarországon (1840–2008). Kézirat.
- KÖVÉR GYÖRGY [1987]: Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere – Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai. Megjelent: *Á. Varga László* (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 321–329. o.

- LŐRINCZI GYULA [1997]: A csődjogi szabályozás fejlődésének főbb irányai. ELTE ÁJK, Budapest.
- MESSINGER SIMON [1898]: [Címszavak]. Megjelent: Magyar jogi lexikon öt kötetben. Pallas, Budapest, 2. kötet, csőd: 798–802. o., csődbiztos: 803–804. o., csődperügylő: 809. o., csődtömeggondnok: 812–815. o., csődválasztmány: 815–817. o.
- MEZEY BARNA (szerk.) [2007]: Magyar jogtörténet. Osiris, Budapest, 211–214. [A csődjog]
- ORSZÁGGYŰLÉSI [1991]: T/2344. sz. törvényjavaslat „A csődeljárásról. A felszámolási eljárásról és a végelszámolásról.” 1991. május. Az 1990–94. évi országgyűlési irományai. 31. kötet 234–331. o.
- SÁRKÖZY TAMÁS [2007]: A jog szerepének átalakulása a gazdaságban. A magyar gazdasági jog fejlődése 1988–2005 között. Megjelent: *I. Jakab András–Takács Péter* (szerk.): A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005. Jog, rendszerváltás, EU-csatlakozás. Gondolat–ELTE ÁJK, Budapest, 591–607. o.
- SZALAI ÁKOS (szerk.) [2011]: Jelentés a magyarországi kapitalizmus állapotáról. Közös és Kapitalizmus Intézet, <http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/jelentes2010web.pdf>.
- SZÉCHENYI ISTVÁN [1894]: Adó és két garas. 1843. Megjelent: Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei, 2. (1843–1848). Zichy Antal (szerk.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2–262. o. Újra megjelent: Gróf Széchenyi István összes munkái 8. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1922.
- SZILY KÁMÁN [1999]: A magyar nyelvújítás szótára 1–2. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1902, 1908. Reprint: Nap, Budapest, 1999.
- TÖRÖK GÁBOR [1984]: A csőd gazdasági jelentőségének vizsgálata történeti és nemzetközi összehasonlítások alapján. Kézirat, őrzési hely: Országgyűlési Könyvtár.
- TÖRÖK GÁBOR [1986]: Csődjog, felszámolási eljárás, állami szanálás. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest.
- TÖRÖK GÁBOR [1992]: A csőd mint a gazdaság-jogtudomány határterülete. Államtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- TÖRÖK GÁBOR [2007]: Bevezetés. Megjelent: *Boóc és szerzőtársai* [2007].
- VADAS GYÖRGY–WELTNER ANDOR (szerk.) [1949]: Gazdasági jog. A „Gazdaság” könyvtára. Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete, Budapest,
- VERESS JÓZSEF [1988]: Csőd. Megjelent: Pénzügyi és Kereskedelmi Enciklopédia. Novotrade, Budapest, 161–164. o.
- VERORDNUNG [1856]: Verordnung des Justizministeriums von 8. Juni 1856 wirksam für die Kronländer [...] wodurch der Artikel IX der Einführungsverordnung zur provisorischen Concursordnung [...] erläutert wird. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1856. <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18560004&zooom=2&seite=00000326&ues=0&x=20&y=8>.
- WILCSEK JENŐ (főszerk.) [1966]: Vállalatgazdasági lexikon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.